

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	5
1. Bölüm: MUSTAFA KEMAL ve KURUCU BABALAR	9
2. Bölüm: DÖNEMLER ve SİYASİ KUŞAKLAR	65
3. Bölüm: ÜÇ TARZ-I SİYASET	107
4. Bölüm: ASKERİ DARBELER ve ORDU	121
5. Bölüm: SOSYALİST PARANTEZ (1960-1980)	173
6. Bölüm: KÜRT İSYANLARI ve KÜRT MESELESİ	201
7. Bölüm: ‘YENİ TÜRKİYE’ ve TAYYİP ERDOĞAN	231
SON SÖZ: Yeni Yüzyıl ne vaat ediyor?	279
EK: DÖNÜM NOKTASI SİYASİ CİNAYETLER (Veya Siyasi Cinayetlerle Cumhuriyetin Kısa Tarihi)	293
YAZAR HAKKINDA	319
NOTLAR	321

SUNUŞ

Cumhuriyetin yüzüncü yılı dolayısıyla pek çok kitap, makale yayımlanacağını öngörerek kaleme alınan elinizdeki kitap esasen bir “siyasi tarih” anlatımıdır ve geride kalan yüz yıla soldan, bir sosyalistin gözüyle bakma çabasıdır.

Böyle söyleyince “tarafsız” veya “objektif” olunamayacağı ileri sürenler olacaktır belki ama aslında hiçbir tarihin böyle olmadığı bilinmelidir. Her tarih anlatımı sübjektif ve taraflıdır. Birisinin onayladığı, katıldığı bir tarih anlatımı varsa kendi bakış açısıyla örtüşen bir yerden yazıldığı içindir. Dolayısıyla eğer bu kitapta yer alan görüşler, yorumlar birine aykırı geliyorsa söz konusu kişi ile bakış açılarımızın farklılığından kaynaklanacaktır ve doğaldır. Farklı veya aykırı görüşlerle karşılaşmadan, eleştirilerini anlamadan sahip olduğunuz görüşü geliştiremezsiniz, daha rafine hale getiremezsiniz. Yani farklı veya aykırı görüşler de kıymetlidir, okunmasında yarar vardır.

Evet, bakış açısı, nerede durduğunuz ve nereden baktığınız çok önemlidir. Kimin yanında ve kimin karşısında durduğunuza, nereden baktığınıza, ne gördüğünüze, gördüklerinizden neyi öne çıkarıp neyi arkaya ittiğinize bağlı olarak pek çok farklı tarih anlatımı, birbirinden hayli farklı tarihler ortaya çıkabilir ve nitekim çıkmaktadır. Burada önemli olan basit veya temelsiz bir övgü veya sövgüden uzak durarak ve mümkün olduğunca geniş bir açıdan görünenleri, olguları anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmaktır. Zaten bilinen birtakım sonuçla-

rı, var olan yargıları veya önyargıları doğrulamak için değil de olan-biteni anlamaya çalışmak ve yeni yorumlara ulaşmaktır.

Bu kitaptaki bakış açısı “resmi tarih” denilen anlayıştan uzak, ona eleştirel bir yaklaşım içermektedir. Dolayısıyla bazı önyargılara çarpması beklenebilir ama önemli olan, genel kabul gören tezlerin yanı sıra eleştirel görüşlerin de ortaya çıkması ve daha zengin, daha rafine yorumların üretilmesine katkıda bulunmasıdır. Amaç, yüz yıl gibi anlamlı bir dönüm noktasında geçmişe dönüp bir daha bakmak ve belki daha önce görülememiş şeyleri görmeye ve anlamaya çalışarak yeni bir yüz yıla girerken sadece zaman açısından değil başka açılardan da yeni başlangıçlar yapmaya yardımcı olmaktır.

* * *

Elinizdeki kitabın çeşitli bölümlerinde daha önce yayımlanmış üç kitabımdan büyük ölçüde yararlandığımı belirtmeliyim. *Kuruluş ve Kurucu* (2003), *Çankaya'nın Bütün Adamları* (2006), *Türk'ün Darbe ile İmtihanı* (2010) adlarını taşıyan kitaplarımda, yakın siyasi tarihin çeşitli konuları tartışıldığı için bu kitaplardan bazı bölümleri burada tekrar ele aldım ve bir nevi güncellemiş oldum. Cumhuriyetin yüz yılına bir bütün olarak bakarken bu kitaplarla ilgili olarak yaptığım çalışmalar hem işimi kolaylaştırdı hem de bazı yorumları, değerlendirmeleri gözden geçirme ve güncelleme fırsatı doğmuş oldu.

Toplamda 9 bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde Kurucu Babalar ele alınıyor. Tabii öncelikle Mustafa Kemal'in nasıl ve neden “Ata-türk” olduğu ve bir cumhuriyet olarak inşa edilecek yeni ulus devletinin kuruluşundaki yeri ve rolü değerlendiriliyor. Sonra İsmet İnönü ve Celal Bayar'la birlikte diğer kurucular tartışılıyor.

İkinci bölümde cumhuriyetin farklı siyasi dönemleri ele alınırken, toplumu yönetmiş, siyasi alanın önemli aktörleri olmuş liderleri değerlendiriliyor. Yüz yıl yaklaşık 5 kuşak oluş-

turmakla birlikte siyasi olarak üç kuşak var: 1880’lerde doğan Kurucu Babalar, 1920’lerde doğan ve 40 yıl boyunca yönetimde bulunan cumhuriyetin ilk kuşağı ve 1950’lerde doğan ve şu sırada ülkeyi yönetmekte olan kuşak.

Üçüncü bölümde cumhuriyetin başından bugüne kadar etkili olmuş, ana siyasi akım olarak nitelendirilebilecek üç siyasi-ideolojik hareket ele alınıyor: Milliyetçilik, İslamcılık, Sosyalizm.

Askeri darbeler ve ordunun yeri ve rolü ele alınmadan, tartışılmadan cumhuriyetin ilk yüz yılı değerlendirilemez. Dördüncü bölümde bu yapılmaya çalışılıyor.

Beşinci bölüm sosyalist hareketin 1960-80 arasındaki döneminin ele alındığı özel bir bölüm. Bu yıllarda sosyalist hareketin özellikle kültür dünyasında bir hegemonya kurduğunu ve bunun siyasete de yansımaları olduğunu düşündüğüm için özel bir başlık açmak gereğini duydum.

Altıncı bölüm yine Kürt meselesinin ele alındığı özel bir bölüm. Cumhuriyetin Osmanlı’dan devraldığı bu sorun tartışılmadan geride kalan yüz yıla ilişkin sağlıklı bir değerlendirme yapmak mümkün değildir.

Yedinci bölümde AKP’nin iktidarda bulunduğu ve tabii Tayyip Erdoğan’ın damgasını vurduğu son 21 yılın tartışması yapılıyor. Erdoğan ve arkadaşlarının eline geçen “yeniden kuruluş” fırsatını neden ve nasıl kullanamadığı bence en önemli tartışma başlıklarımızdan biri olmalı. Keşke bu konu İslamcı, muhafazakâr camianın kanaat önderlerinin de gündeminde yer alsaydı...

Ek olarak yer alan son bir bölümde ise herkesin bildiği, iz bırakmış siyasi cinayetler tartışılıyor. Siyasi cinayet ve katliamlar açısından çok zengin bir tarihi olan Türkiye’nin geride kalan yüz yılının siyasi hikâyesi birer dönüm noktası niteliğindeki bu cinayetler üzerinden de kaleme alınabilirdi.

* * *

Esasen siyasi olayları, cumhuriyetin siyasi hikâyesini anlatmaya odaklandığım için bazı konulara geçerken değinip, ekonomiye, sosyal ve kültürel alana çok gerekikçe ve sınırlı olarak girdim. Özellikle iki önemli konunun eksikliği dikkat çekebilir; kadınlar ve tarikatlar/cemaatler. Böyle bir kitapta bu başlıkların bulunması beklenebilir ama daha çok sosyal ve kültürel tarihin bir parçası olduğunu düşündüğüm bu konulardan “kadın sorunu”nu yine kadınların yazmasını, tartışmasını -örneğin *Cumhuriyet: Asırlık Bir Muhasebe* kitabında Aksu Bora’nın yaptığı gibi- daha doğru bulduğum için ayrı bir başlık olarak ele almadım. Daha öncesi bir yana, AKP yıllarında çok farklı anlamlar ve işlevler kazanan tarikatlar/cemaatler ise gerçekten çok katmanlı bir mesele ve uzmanları tarafından ele alınması daha iyi olur kanaatindeyim.

Tarihin, geçmişin bugünümüzde ve geleceğimizde ne kadar etkili olduğunu belirtmek için “Geçmiş asla sona ermez, hatta geçmez bile” demiş ABD’li yazar William Faulkner. Yine ABD’li siyahi yazar ve aktivist James Baldwin de “Tarih geçmiş değildir, tarihi yanımızda taşıyoruz” demiş. Aslında tarihe yüklenen bu rol geçmişe, tarihimize nasıl baktığımızı, nasıl anladığımızı, yüzleşmemiz gereken noktalarında nasıl yüzleştüğümüze bağlıdır. Tutarlı, cesur bir yüzleşme yaparsak tarihi yanımızda taşımak zorunda kalmayabiliriz. Tarih birtakım izler, tortular bırakarak geçer gider... Yüzleşme olduğunda hemen her şey değişecek ve hemen daha güzel bir bugün ve daha iyi bir gelecek doğacak demek değil elbette ama şu da bir gerçek ki, yüzleşmeden de bir şey olmuyor, yeni başlangıçlar yapmak mümkün olmuyor.

Geçmiş yanımızda taşımamız için onunla yüzleşmemiz gerek. Bu kitabın aynı zamanda böyle bir davet olarak okunmasını isterim.

Seyfi Öngider
Ağustos 2023

1. Bölüm

MUSTAFA KEMAL ve KURUCU BABALAR¹

*“En mesut Türkler Atatürk yaşarken ölmüş olanlardır.”
(Fahri Rıfkı Atay)*

Bazı başka devletler gibi Türkiye Cumhuriyeti devletinin de “Kurucu Babaları” vardı ve bunlar İttihatçıların saflarından çıkmak zorundaydı. Ama İttihatçıların asıl lider kadrosu değil de ikinci halkadaki liderler imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecini yönettiler ve “Kurucu Babalar” olmaya hak kazandılar. Ya da aslında daha sonra “Tek Adam” olarak nitelendirilen bir kurucu lider, adı üstünde Ata-Türk vardı, bir de ondan sonra gelen diğer liderler, kurucular...

Osmanlı devletini kurtarmak için tarih sahnesine çıkan İttihatçıların, altı yüzyıl içinde üç kıtaya yayılmış bir “cihan devleti”ni, bir imparatorluk olarak yaşatmaya güçleri yetmedi, başaramadılar. Başarmaları mümkün değildi ama bu devleti bir cumhuriyete dönüştürerek yine de yola çıkarken belirledikleri amaçlarına bir ölçüde ulaşmış oldular. Dimyat’a pirince giderken evdeki bulgurdan da olabilirlerdi ama olmadılar. Bunu da bir başarı olarak görmek yanlış olmaz. Yeni devletin kurucularının İttihatçıların önde gelen liderleri değil de daha geri planda olan, ikinci derecedeki unsurları olması 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye’nin içinde bulunduğu coğrafyaya siyaseten damga vuranların İttihatçıları olduğu gerçeğini değiştirmez. 1889’da kurulan bu gizli örgüt 1 Kasım 1918’de

resmen varlığına son verirken birden buharlaşıp yok olmadı, yaratmış olduğu siyasi kadrolar ve zihniyet güçlü bir şekilde devam etti ve hem milli mücadelenin örgütlenmesini hem de sonrasında yeni bir devletin kurulmasını sağladı.

29 Ekim 1923'te ilan edilen Cumhuriyet hiç kuşkusuz Osmanlı devletinin bir devamıydı ve bir imparatorluk bakiyesi olarak Türk ulus devleti biçiminde tarih sahnesine çıkmıştı. 1908'den 1923'e uzanan bir tür "yukarıdan devrim" in 15 yıllık inişli-çıkışlı sürecine bakıldığında altı yüzyıldan fazla ayakta kalan bir imparatorluğun böyle bir ulus devletle ve cumhuriyetle sona ermesi de anlaşılır bir durumdur.

Cumhuriyetin kurucularına bakıldığında muhalifi ve muvafığıyla var olan bütün siyasi şahsiyetler, Mustafa Kemal'den Kazım Karabekir'e, Rauf Orbay'dan Ali Fuat Cebesoy'a, İsmet İnönü'den Celal Bayar'a kadar, şu veya bu şekilde İttihat ve Terakki'nin rahle-i tederisinden geçmiş, onun içinde yetişmiş ve gelişen koşullara uyum sağlayarak, politik hedef ve amaçlarını yeniden belirleyerek yollarına devam etmişlerdir. Hiçbir şey gökten zembille inmez, birdenbire zuhur etmez. Her şeyin bir geçmişi ve bir sahibi vardır; nitekim 29 Ekim 1923'te kurulan cumhuriyet de 1908'den başlayan bir sürecin ve yola çıkarken başka hayalleri ve amaçları olan İttihatçıların eseridir. Ve 29 Ekim 1923 bir siyasal dönüşüm sürecinin sonu olurken yeni bir kuruluş sürecinin de başlangıcı olmuştur.

* * *

Mustafa Kemal'i liderliğe taşıyan İttihatçılardan başkası değildi ama ipleri eline alıp, gerçekten lider olduğunu kanıtladıktan sonra, öncelikle eski arkadaşı İttihatçıların defterini dürmekte tereddüt etmeyecekti. İktidarın paylaşılabilir olduğunu, diğerlerini tasfiye etmezse kendisini tasfiye edeceklerini biliyordu.

Öte yandan, İttihatçıların eski kadroları da keyiflerinden Mustafa Kemal'i lider olarak düşünmediler elbette, hatta ilk

tercihleri de o değildi. Mütarekeden sonra İttihatçı liderler yurtdışına çıkmak zorunda kalınca, gerideki siyasi ve askeri kadrolar bir yandan savaşın Anadolu'ya çekilerek sürdürülmesi için gereken hazırlıkları yapar, örgütlenmeye giderken, öte yandan bu mücadelenin ulusal düzeyde tanınan ve güvenilen, hatta galip devletlerin de muhatap alacağı bir lidere ihtiyaç duyduğunun bilincindeydiler. Geride kalan ikinci sınıf İttihatçılar arasında böyle bir isim bulmak kolay değildi. En fazla üzerinde düşünülen Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa da uygun ve yeterli bir isim değildi. Bunun üzerine öncelikle saygın ve yaşlı asker Ahmet İzzet Paşa'ya başvurdular. Birinci Dünya Savaşı'na girilmesine karşı çıkan bu eski sadrazam ve harbiye nazırı, mücadelenin başına geçmesi önerisini açıkça reddetmedi ama başta para ve silah olmak üzere, o kadar çok talep sıraladı ve bunlar olmadan bir şey yapılamayacağını öylesine kesin bir dille anlattı ki, İttihatçılar bu yaşlı paşayla olmayacağını anladılar. Bunun üzerine Mustafa Kemal'e yöneldiler. Mustafa Kemal'in, düşünülmesi ve lider olarak öne çıkarılması için bazı önemli özellikleri vardı.

Birincisi, ordu içinde saygınlığı olan parlak bir askerdi. Çanakkale'de yıldızı parlamış, sonra Doğu Cephesi ve Suriye Cephesi'nde de başarıları olmuştu. Orduda tanınan ve bilinen, askeri yeteneklerine de güvenilen genç bir kumandan olarak askerın desteğini alması kolaydı.

İkincisi, İttihat ve Terakki Partisi'nin üyesi olmasına rağmen lider kadrosuyla arası pek iyi olmamış, sivrilmemişti. Hatta Enver Paşa ile belli sürtüşmeler içinde olmuştu, öyle ki, savaşın sonlarına doğru bir hükümet darbesi yapmayı tasarlayan Yakup Cemil'in Enver Paşa yerine ordunun başına Mustafa Kemal'i getirmek istediği bile söylenmişti.

Üçüncüsü, Almanlarla da pek anlaşamamış, görev yaptığı birliklerde Alman subaylarıyla tartışmalar yaşamıştı. Ordunun yönetiminin Alman Genelkurmayı'nın elinde olmasını da eleştiriyordu. Dünya savaşının sonuna doğru Almanların

savaşı kaybedeceğini söylemeye başladığı biliniyordu. Dolayısıyla İngilizler açısından pek antipatik değildi.

Dördüncüsü, savaş sonrasının en önemli sorunlarından biri olan Ermeni soykırımına bulaşmamış subaylardan biriydi. Dünya savaşının galip devletleri 1915'teki Ermeni Tehciri'ni önemsiyor ve sorumlularını yargılamakta kararlı görünüyordu. Hatta İttihatçı liderlerin yurtdışına çıkmalarının en önemli nedeni bu yargılamadan kaçmaktı, mahkûm edileceklerini biliyorlardı. Dolayısıyla Mustafa Kemal'in bu olaydan uzak bulunması da bir süre sonra galip devletler tarafından muhatap alınması açısından ciddi bir avantajdı.

Nihayet beşincisi, Saray'la, Padişah Vahdettin ile de ilişkileri iyiydi. Daha 1917 yazında Vahdettin Velihaht iken Almanya seyahati sırasında kendisine eşlik etmiş ve aralarında bir bağ oluşmuştu. Geleceğin padişahı “zeki ve hırslı” olduğunu söylediği bu genç paşadan etkilenmişti. Ancak “yeni bir Enver” yaratmaktan korktuğu için Mustafa Kemal'in tahta çıktığında atmasını önerdiği cüretkâr adımları benimsemeyecekti. Ama yine de “Padişah Yaveri” idi ve Saray'ın önemseddiği bir askerdi.

İşte tüm bu özellikleri dolayısıyla örgütlenmekte olan mücadelenin liderliği için düşünülecek uygun kişilerin başında geliyordu.

Elbette İttihatçılar açısından Mustafa Kemal'in liderliği geçici bir durumdu. Birinci Dünya Savaşı'nı sonlandıracak ilk adım olarak mütareke imzalanmıştı ama henüz barış anlaşmasının şartları belli değildi; ancak şartların çok ağır olacağı açıktı. Geliştirilecek belli bir mücadele ve güçle uygun bir barış antlaşması yapıldıktan sonra, yurtdışındaki liderler geri dönebilir ve İttihatçılar da kaldıkları yerden iktidarlarını eskisi gibi sürdürürdü... Oysa bu, tam bir ham hayaldi, hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı, olamazdı!

Yurtdışına kaçan liderlerle bağlantılı olarak ülke içindeki işleri yürütmekte olan İttihatçılar henüz farkında değildi ama

Birinci Dünya Savaşı emperyal güçlerin, büyük devletlerin dünyayı paylaşmaları için yapılmıştı ve paylaşılacaklar arasında yer alanların başında da Osmanlı İmparatorluğu'nun hâlâ 1 milyon 700 bin kilometre kareye yayılan toprakları geliyordu. Özellikle de zengin petrol rezervlerine sahip olduğu artık bilinen Ortadoğu, Osmanlı'ya bırakılamayacak kadar değerli hale gelmişti. Nitekim savaş sonunda sadece Osmanlılar değil, Avusturya-Macaristan'ın hâkimi Habsburg'lar ve Rusya'nın hâkimi Romanov'lar da tarihe karışacaktı. Uluslararası bir sistem olarak örgütlenmekte olan kapitalizmin yeni dünyasında bu imparatorluklara yer yoktu. Bir süredir "Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk" diye adlandırılan İngiltere, en büyük kapitalist güç olarak, dünyaya yeni bir düzen vermekteydi.

Bu gerçeği kavramaktan uzak olan İttihatçılar ise daha küçülmüş ölçülerde de olsa imparatorluğun devam edebileceğini düşünüyordu. Eskisi kadar büyük ve güçlü olmasa da İslam coğrafyası üzerinde etkili olmaya devam edecek bir Türk imparatorluğunun yeniden oluşturulabileceğini hayal ediyorlardı. Nitekim Enver ve Cemal paşaların güzergâhı İttihatçı perspektifinin ne olduğunu ortaya koyuyor. Biri Türkistan'da, diğeri Afganistan'da yürüttüğü siyasi-askeri çalışmalardan sonra Tiflis'te can verirken buralarda yeni bir Türk imparatorluğu peşinde koşuyorlardı.

Oysa Mustafa Kemal farklıydı... Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde İstanbul'a döndüğü ve Harbiye Nazırı olmaya çalıştığı sıralarda değilse de Anadolu'ya geçtikten bir süre sonra, siyasi perspektifinin farklılaştığı, dünyanın yeni durumunu ve koşullarını geleneksel İttihatçı vizyonu içinde görmemeye başladığı anlaşılıyor. Süreç içinde imparatorluğun kurtarılması veya yeniden inşası değil, yeni bir ulus devlet kurulması noktasına kadar gidecek bu kavrayıştır ki, Mustafa Kemal'i İttihatçıların bir süre katlandığı bir askeri lider olmaktan çıkarak, kurucu bir politik lider haline getirecekti.